

מזמור קל - ממעמקים קראתיך

הרב אלחנן סמט

"ממעמקים קראתיך" - מזמור ק"ל

א. מבוא

מזמור קצר זה, השגור על פינו, קשור על פי מנהגי העדות השונות בימים אלו שאנו עומדים בהם: בני עדות המזרח מסיימים בו את אמירת הסליחות בימי אלול ובעשרת ימי תשובה. ביום הכפורים מוסיפים בני עדות המזרח לפסוקי דזמרה עשרה מזמורים של תשובה, ומזמור ק"ל הוא אחד מהם [1]. נראה שבהשפעת מנהגם של בני עדות המזרח נתקנה אמירתו גם בעדות האשכנזיות, לאחר ברכת ישתבח בעשרת ימי תשובה, החל מראש השנה ועד ליום הכפורים [2].

נראה כי העילה לאמירתו של פרק זה בימי הסליחות והרחמים מצויה בשלושה פסוקים מתוך מזמורנו: פסוקים ג-ד: "אם עונות תשמר י-ה, ה' מי יעמד. כי עמך הסליחה למען תורא". ופסוק ח: והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו."

ענייננו בעיון זה הוא במזמור השלם: בהבנת כוונתו, בעמידה על השתלשלות רעיונותיו עד לכדי אמירה שלמה אחת. כדי להגיע לכך אין די בפרשנות מילתית ופסוקית של המזמור [3], יש להתבונן במזמור כשיר שלם שהאמירה המובעת בו נובעת מן הקומפוזיציה שלו - מצירוף חלקיו ומייחסי הגומלין ביניהם [4].

לאחר שנעמוד על משמעות המזמור בדרך זו, נשוב ונשאל האם משמעות המזמור **השלם** כפי שנתגלתה לנו (ולא רק של פסוקים בודדים מתוכו), מתאימה לתוכנם ולחזויותם של הימים הנוראים.

ב. שחזור צורתם השירית של מזמורי תהילים

המזמור בספר תהילים הוא שיר, וצורת כתיבתם של דברי שירה שונה כידוע מזו של דברי פרוזה. דבר זה בא לידי ביטוי בשורות שבתורה - שירת הים ושירת האזינו - והן נכתבות בשורות קצרות המבליטות את המבנה השירי שלהן. לגבי שאר דברי השיר שבמקרא לא קבעה המסורה שיש לכתוב אותם כראוי לדברי שירה, ועל כן הם נכתבים כשם שנכתבים במקרא דברי פרוזה, ללא התייחסות למבנה השירי המיוחד, וכך הם גם נדפסים ברוב התנ"כים שבידינו.

צורת הכתיבה של שיר אינה דבר חיצוני למהותו, אלא היא חלק חשוב ביותר מן הדרך שבה מגיע השיר לתודעתו של הקורא. כשם שאותיותיו ותיבותיו של השיר הן הנושאות את בשורתו, ובלעדיהן לא תיתכן תקשורת בין המשורר ושירו לבין תודעת המאזין או הקורא את השיר, כך גם חלוקתו לטורים קצרים ולבתים שכל אחד מהם מכיל כמה טורים כאלו, היא מדרכי ההעברה החיוניות של השיר אל תודעת קוראו. ועל כן עמלו משוררים שונים על עיצובם הגרפי של ספריהם ושל שיריהם.

אמנם דברי שירה שנכתבים כדברי פרוזה אינם מפסיקים בשל כך להיות דברי שירה (כשם שגם ההפך נכון: כתיבתם של דברי פרוזה בטורים קצרים ומנוקדים לא תהפכם לשירה [5]), (אולם צורת הכתיבה הפרוזאית של דברי שירה מהווה מחסום בפני הקורא, והיא עשויה למנוע ממנו את קליטת השיר כפי שעלה במחשבת יוצרו ומחברו.

יש להניח שכשנאמרו מזמורי תהילים בשירה ובזמרה, נשמרה צורתם השירית בדרך אמירתם: כל טור קצר של המזמור נאמר בפני עצמו, והקפידו לשמור על הפסקה בין בית לבית, כך שחלוקת המזמור לבתים התבלטה באמצעות אותן הפסקות.

משימתו הראשונית של הלומד את ספר תהילים בימינו היא להתגבר על מחסום צורת הכתיבה של המזמורים רוב התנ"כים הנדפסים: עליו להשיב למזמור את צורתו השירית באמצעות כתיבתו מחדש, כדרך שנכתב שיר בימינו: בשורות קצרות ובהבחנה בין בתי השיר. אולם כיוון שדבר זה לא ניתן לנו במקור - בספרי המקרא המונחים לפנינו, עלינו להפעיל את שיקול הדעת הפרשני שלנו בעבודת שחזור צורתו המקורית של השיר, ומובן שייתכנו הצעות שונות לדרך הכתיבה הנאותה לכל מזמור ומזמור.

נמצא אפוא שכתובת המזמור כדרך שנכתב שיר היא התחלת פרשנותו של המזמור. אך ביחד עם זאת היא התשתית לניתוח המזמור בדרך שבה יתברר מבנהו ותברר בשורתו.

ובכן, כיצד נדע מהו "בית" בשיר הכלול במזמור תהילים? תשובתנו בעיון זה מכוונת לאותם מזמורים בספר תהילים, שכמו מזמורנו הם מזמורים זעירים, בני כמה עשרות מילים (פחות מעשרה פסוקים). כאלו הם שירי המעלות, למעט מזמור קל"ב היוצא דופן ביניהם, וכאלו עוד רבים בספרנו. אפשר שבמזמורים גדולים, שיש בהם מאות מילים, עשרות פסוקים, תהא ההגדרה ל'בית' שונה.

"הבית" במזמור תהילים הקצר הוא צירוף של שני טורים לפחות, ובדרך כלל לא יותר מארבעה-חמשה, שיש להם תוכן משותף, או שהם סובבים סביב רעיון אחד. בדרך כלל היא ניכר הבית גם במילות מפתח הנושאות את רעיונו של אותו בית ואינן מצויות בבית הסמוכים לו. מילים אלו עשויות לחזור בו יותר מפעם אחת.

מובן מאליו כי אין אנו עוסקים במדע מדויק, וייתכנו ספקות ומחלוקות בהפעלת ההגדרה הזו של הבית במזמור, אולם היישום שנעשה לכך במזמורנו, יגלה כי לעתים הדברים הם פשוטים ואינם מעוררים קשיים מיוחדים.

להלן נרשום את מזמורנו כשהוא מחולק לטורים קצרים ולארבעה בתים, ולאחר מכן יבואו ההנמקות הבסיסיות לחלוקה זו.

ג. מזמורנו כשיר

(א) שיר המעלות
א. ממצמקים קראתיה ה'. ב) א-דני שמעה בקולי

<p>תהינה אַזְנִיךָ קְשֹׁבוֹת לְקוֹל תַּחְנוּנֵי.</p>
<p>ב. (ג) אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמַר י-ה א-דְּנִי מִיַּעֲמֹד. (ד) פִּי עֲמֹד הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּנְרָא.</p>
<p>ג. (ה) קִוִּיתִי ה' קִוְיָה נִפְשִׁי וְלִדְבָרוֹ הוֹחֵלְתִּי. (ו) נִפְשִׁי לֹא-דְנִי מִשְׁמָרִים לְבַקֵּר שְׁמָרִים לְבַקֵּר.</p>
<p>ד. (ז) יַחַל יִשְׂרָאֵל אֵל ה' כִּי עַם ה' הִסְסָד וְהִרְבֵּה עַמּוֹ פְּדוֹת.</p>
<p>(ח) וְהוּא יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנוֹתָיו</p>

מזמורנו בנוי מארבעה בתים שמכילים בין שלושה לארבעה טורים, ומפסוק חתימה. לאחר שנבהיר את החלוקה לבתים, נאריך קצת בעניין פסוק החתימה, הן במזמורנו והן בספר תהילים כולו.

בית א - המתפלל מתחנן אל ה' שישמע את קריאתו ממעמקים.

המילים המאפיינות בית זה הן: 'קריאה', 'קול' (פעמיים), וכנגדן 'שמיעה' ו'קשב'.

בית ב - ה' סולח לעוונות האדם.

בית זה בנוי על הניגוד בין שמירת עוונות ותוצאותיה לבין הסליחה ותוצאותיה (ניגוד שאינו קיים במציאות, שהרי "אם עוונות תשמר... כי) במשמעות: אכן] עמך הסליחה"). המילים החשובות בבית זה הן הצמד הניגודי 'עוונות - סליחה'.

בית ג - המתפלל מייחל לה' ולדברו.

המילים המאפיינות בית זה הן: הפעלים הנרדפים קוה (פעמיים) ויחל, השם נפש (פעמיים) והצירוף 'שומרים לבקר' החוזר פעמיים, וחזרתו מצריכה ביאור. ביאור זה יינתן כשנבאר כל אחד מבתי המזמור ביאור מלא.

בית ד - פנייה לישראל שייחל לה' ונימוקה.

הטור הראשון של בית זה מהווה הרחבה של הבית הקודם: שם העיד המתפלל על ייחולו שלו לדבר ה', ואילו כאן הוא פונה לישראל בלשון ציווי שייחל אף הוא לה'. המילים החשובות בבית זה מצויות בהנמקת הציווי, והן 'חסד' ו'פדות'. הן מצויות בשני טורים מקבילים זה לזה, והקבלתן כוללת אף את הביטוי המיוחד "עם" ה': "עם ה' חסד... עמו פדות" (בבית ב מצאנו צירוף דומה "עמך הסליחה").

הבה נתבונן עתה בארבעת הבתים הללו כאחת: האם ניתן להצדיק את החלוקה של המזמור לארבעת הבתים הללו בשיקולים נוספים מעבר לשיקולי התוכן והסגנון שנקטנו בהם עד עתה?

ראשית, בולט לעין כי בכל בית נזכרים שמותיו של ה' פעמיים, וקיים בעניין זה דמיון בין הבתים: בבית א מופיע שם הוי"ה בסוף הטור הראשון ושם אדנות בראש הטור השני; כך הדבר אף בבית ב, אלא ששם הוי"ה מתקצר בו ל"י-ה". אף בבית השלישי מופיעים שם הוי"ה בראשונה ואחריו שם אדנות, אלא שהפעם המקומות של הופעתם שונים במקצת וגם תפקידם שונה: אין הם משמשים עוד כמילות פנייה כפי ששמשו שמות ה' בשני הבתים הראשונים.

בבית הרביעי מופיע שם הוי"ה בסוף הטור הראשון (כמו בבתי א-ב) ופעם נוספת מופיע שם זה עצמו בטור השני.

חתימת המזמור בפסוק ח נבדלת מכל ארבעת הבתים: אין בה שם משמותיו של ה', והכינוי הרומז "הוא" מהווה תחליף לכך.

עתה, הבה נתבונן באורכו של כל אחד מארבעת הבתים: אמנם בין הבתים ניכר הבדל במספר הטורים - שלושה טורים בבתי א ו-ד, וארבעה טורים בשני הבתים האחרים. אולם ספירת המילים מעלה שוויון כמעט גמור בין ארבעת הבתים: 11 מילים בבתי א ו-ד, ו-12 מילים בבתי ב-ג.

שתי התופעות הללו כמובן אינן מקריות, והן משמשות חיזוק לחלוקת המזמור לבתים כפי שעשינו.

עתה עלינו לבאר את תופעת ה"חתימה" במזמורי תהילים, ואת השיקולים שהביאונו להגדיר את פסוק ח כחתימה של מזמורנו, המצויה מחוץ למבנה בן ארבעת הבתים.

ד. 'החתימה' במזמורי תהילים ובמזמורנו

ידוע, כי כותרתם של מזמורי תהילים אינם חלק מגופו של המזמור, אף לא כשהן מעידות על מחברו של המזמור או על נסיבות חיבורו. כותרות אלו הן חלק ממעשה העריכה של ספר תהילים, ולשונן, השונה מלשונו של המזמור גופן, מעידה על כך.

ישנם מזמורי תהילים שאף חתימתם אינה מגופו של המזמור, אלא שכאן המצב מורכב יותר. ישנם מזמורים מעטים שחתימתם אינה קשורה כלל לגוף המזמור, אלא היא חלק ממעשה העריכה של ספר תהילים. כאלו הם ארבעת המזמורים החותמים את ארבעת החומשים הראשונים של ספר תהילים[6].

ישנם מזמורים אחרים שחתימתם אמנם נועדה לסיים את המזמור שלפניהן, אך אין החתימה קשורה כלל לתוכנו של המזמור ולא למבנהו. מטרתן של חתימות אלו בדרך כלל היא לסיים את המזמור בדבר טוב, בנימה אופטימית. אפשר שאף חתימות אלו, או לפחות חלקן, הינן חלק מעריכת ספר תהילים.

כנגדן, ישנן חתימות שדווקא ניכרת שייכותן למזמור שלפניהן, ומסיבות שונות בחר בעל המזמור לחתום את מזמורו בהן [7]. הבה נדגים זאת בשני מזמורים:

מזמור כ"ה הוא מזמור אלפא-ביתי, והנה לאחר שנסיימה אותו ת"ו בפסוק כא: "תם וישר יצרוני כי קויתך", בא פסוק נוסף: "פדה א-להים את ישראל מכל צרותיו". פסוק זה אינו חלק מן המבנה האלפא-ביתי, שהרי בפסוק טז כבר באה האות פ"א: "פנה אלי וחנני...". אף מבחינת תוכנו שונה פסוק זה מן המזמור כולו: המזמור כולו אמור בלשון מתפלל יחיד המבקש על עצמו, וישראל אינו נזכר כלל, ואילו בחתימה ישנה בקשה על פדיית ישראל. ואפשר שלשם דבר זה עצמו נוספה חתימה זו [8].

כיוצא בכך, אף מזמור ל"ד הוא מזמור אלפא-ביתי, ואף בסיומו, לאחר אות ת"ו, בא פסוק נוסף (כג): "פדה ה' נפש עבדיו, ולא יאשמו כל החסים בו". אף כאן האות פ"א אינה חסרה - היא מופיעה בפסוק יז: 'פני ה' בעשי רע...'. על אף דמיונו של פסוק חתימה זה לפסוק החתימה הקודם שנידון - שניהם עוסקים ב'פדיה' שפודה ה' את נאמניו, הרי שהפסוק שבחתימת מזמור ל"ד דווקא נראה כשייך לגוף המזמור הן מבחינת תוכנו והן מבחינת סגנונו [9]. נראה שהוא נוסף למזמור בידי מחברו כדי לא לסיים בפסוק כד שעניינו הרשעים ועונשם.

המעין שם לב בודאי לדמיון בין פסוק החתימה שבמזמורנו "והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו", לשני פסוקי החתימה הקודמים שציינו [10]. ובכן, מה מידת שייכותו למזמור שלפניו?

שייכותו של פסוק החתימה לגופו של מזמורנו אמיצה ביותר [11]: כמעט כל תיבותיו הן תיבות שכבר הופיעו במזמור, בעיקר בבית ד:

"והוא" - כינוי רומז לה' שנזכר פעמיים בבית ד.

"יפדה" - "והרבה עמו פדות"

"את ישראל" - "יחל ישראל"

"מכל עונותיו" - "אם עונות"

ובכן מדוע לא נכליל פסוק זה בבית ד, שאליו הוא נראה שייך? שני הבדלים משמעותיים ניכרים בין פסוק החתימה לבין מה שלפניו:

ראשית, בעוד שבבית ד הפנייה לישראל היא בצווי אל נוכח "יחל ישראל", הרי שבפסוק ח מדובר על ישראל כנסתר - "מכל עונותיו" (במקום 'והוא יפדך, ישראל, מכל עונותיך').

שנית, זמנו של פסוק ח הוא עתיד, "והוא יפדה", ובכך הוא שונה מכל המזמור כולו, שבו המתפלל מתאר את מצבו עתה בשעה שהוא נושא את תפילתו [12].

די לנו בסיבות אלו כדי לקבוע שפסוק החתימה של המזמור אינו משתתף במבנה הברור כל כך של ארבעת בתי המזמור. אך מאידך ברור שחתימה זו אינה חיצונית למזמור, אלא היא אבר מאבריו, ויש לה תפקיד בהשלמת רעיונו של המזמור.

ובכן, מהו תפקיד החתימה? על כך נדון בבואנו לבאר את חלקיו השונים של המזמור, דבר דבור על אופניו. וכאשר נבאר את תפקיד החתימה ואת הצורך בה, וכן את סיבת ההבדלים שציינו בינה לבין מה שקדם לה, תתחזק טענתנו בדבר תפקידו של פסוק ח לשמש חתימה לארבעת בתיו של המזמור.

ה. שתי מחציותיו של מזמורנו

עתה, כשהמזמור כתוב לפנינו כראוי לדבר שירה, נשאל האם מסתמן במזמורנו איזה עיקרון מבני כללי שעל פיו מסודרים ארבעת בתיו?

כבר הראינו במקומות רבים כי יחידות ספרותיות רבות במקרא נחלקות לשתי מחציות שאורכן דומה, ובכך נרמז למעיין, כי עליו להקביל את שתי המחציות זו לזו כדי ללמוד על משמעותה של היחידה הספרותית השלמה. עיקרון ספרותי זה נכון כמעט בכל הסוגות הספרותיות הנהוגות במקרא, וכמובן גם במזמורי תהילים.

ובכן, האם ניתן להבחין גם במזמורנו כי הוא נחלק לשתי מחציות שוות?

הדבר שמסמן בדרך כלל את המעבר ממחצית למחצית הוא הופעתו של שינוי דרמטי ביחידה הספרותית הנידונה[13]. כשמדובר בסיפור, זהו לרוב מפנה בולט במהלך העלילה, אולם במזמורי תהילים, מטבע הדברים, קשה יותר לזהות את התפנית הדרמטית הזו, משום שאין מדובר בהתרחשות חיצונית כמו בעלילת סיפור, אלא בעולמו הפנימי של המשורר.

האם ניתן להצביע על תפנית "דרמטית" במהלכו של מזמורנו? כיוון שלאורך מזמורנו כולו נידון היחס בין האדם לה', יש לחפש את התפנית במישור זה. וכמובן, שומה על תפנית זו שתהא מוכחת באופן אובייקטיבי עד כמה שאפשר, ולא שתהא תלויה בפרשנותו הסובייקטיבית של הקורא.

תפנית כזו אכן קיימת: בשני הבתים הראשונים של מזמורנו פונה המתפלל אל ה' כנוכח: "קראתיך", "שמעה", "אזניך", "תשמר", "עמך", "תורא". אולם בראשיתו של בית ג מתחולל שינוי ברור, כשהמתפלל עובר לדבר על ה' כנסתר: "קויתי ה'" (ולא: קויתיך ה'), וכך נמשך הדבר לכל אורך המחצית השנייה: "ולדברו"; "נפשי לה" (ולא: נפשי לך ה'); "יחל ישראל אל ה'"; "עם ה' החסד והרבה עמו פדות"[14].

ובכן, מה פשר המעבר הזה מנוכח לנסתר ביחס לה', מעבר המגדיר את שתי מחציותיו של מזמורנו[15]?

כמדומה שעתה הגיעה השעה לפרש את מזמורנו בית אחר בית, בדרך שתבהיר את הקשר בין הבתים ואת התקדמות רעיונו של המזמור מבית לבית וממחצית למחצית.

"ממעמקים קראתיך ה'" - אין ספק שהצורה הנדירה "מעמקים" כוונתה 'מקום עמוק', אולם האם יש משמעות ייחודית לצורה זו?

בדיקה בקונקורדנציה מגלה שמילה מעין זו מופיעה בעוד שלושה מקומות במקרא, ולא עוד:

הלוא אתה היא (- זרועה) המחרבת גם, מי תהום רבה השמה מעמקי ים דרך לעבר גאולים). ישעיהו נ"א, י)

עת נשברת (- צור) מימים במעמקי מים מערבך וכל קהלך בתוכך נפל). יחזקאל כ"ז, לד)

הושיעני א-להים, כי באו מים עד נפש. טבעתי בין מצולה ואין מעמד באתי במעמקי מים ושבלת שטפתיני). תהילים ס"ט, ב-ג)

הצילני מטיט ואל אטבעה אנצלה משנאי וממעמקי מים). תהילים ס"ט, טו)

בשני המקומות הראשונים, בישעיהו וביחזקאל, 'מעמקי ים' הם כפשוטם, אולם בתהילים ס"ט מעמקי מים הם מטפורה למצבו של המתפלל המוקף באויבים רבים והחש שלולי עזרת ה' מהירה יציפו אותו המים המטפוריים, אשר כבר 'באו עד נפש [16]', והוא יטבע בהם.

אין זה בלתי סביר אפוא להניח, שגם במזמורנו משמשת המילה 'מעמקים' במשמעות מעמקי מים [17], והיא משמשת כמטפורה למצוקתו החמורה של המתפלל: החש כעומד לשקוע במים, ועל כן עברו עזרת ה' היא חיונית ודחופה. כל האימה במצבו של האדם הנתון במי שטפון ההולכים וגבוהים ושקומו עומד על סף החדלון, מובעת במטפורה 'מעמקים'. ומכאן הדחיפות והנואשות בקריאתו המפצירה של המתפלל: "שמעה בקולי, תהיינה אזניך קשבות לקול תחנוני".

עוד עלינו לעמוד בבית א על משמעות הצירוף "שמעה בקולי". בכל המקרא משמעותו של הצירוף 'לשמוע בקול' היא לציית, לעשות כרצון הדובר. אולם במזמורנו אין ניתן לפרש כך. המתפלל לא ביקש עדיין דבר מסוים שביחס אליו הוא מבקש את היענותו של ה' בפועל. ברור שבקשתו מה' היא אך שיאזין לקריאתו הנואשת, ולא יעלים אזניו ממנה. דבר זה עולה גם מהתקבולת:

שמעה ----- בקולי
תהיינה אזניך קשבות ----- לקול תחנוני

מדוע אפוא הוסיף המתפלל ב"ל לפני התיבה 'קולי'? מדוע לא יאמר 'שמעה קולי' או 'שמעה לקולי' כמו באיבר המקביל?

נראה שכוונה מיוחדת יש בצירוף זה במקומנו: ישנם מצבים שאין די בשמיעת תוכן דבריו של הצועק, אלא יש צורך להאזין לאותו ביטוי שאיננו מילולי, אלא הוא מובע בקול עצמו.

הנתון במעמקי מים וחש שחייו אוזלים, אין לבו פנוי להרבות מלל, והוא מבקש מה' שישמע בקריאתו את הטון, את הצליל המביע דחיפות וחוסר אונים.

אחר כל הדברים הללו עומדת לפנינו שאלה עקרונית ביחס לבית א: מהו הדבר שגורם למתפלל לחוש עצמו במעמקי מים, קרוב לטביעה, ולפנות אל ה' פנייה כל כך נואשת [18]? נראה שהתשובה על כך נמצאת בבית השני של מזמורנו.

ז. הבית השני

"אם עונות תשמר י-ה" - אפשר לפרש במשמעות 'תזכור', אולם אפשר לפרש על פי המשמעות הרגילה: 'תשמור על קיומם של העונות, ולא תאפשר את מחיקתם'.

"א-דני, מי יעמד" - 'יעמוד' בא כאן במשמעות 'תקיים', אולם אפשר שהכוונה כאן היא 'יעמוד על רגליו', ויש לפנינו המשך של המטפורה של הטביעה במעמקי מים: אבדנו של הטובע מתחיל ברגע שאין עוד קרקע תחת רגליו. חיזוק לקשר זה בין 'אי עמידה' לבין שקיעה ב'מעמקי מים' ניתן למצוא בתהילים ס"ט, ג:

טְבַעְתִּי בַיּוֹן מְצוּלָה וְאִין מְעַמָּד

בְּאֵתִי בְּמַעְמְקֵי מַיִם וְשִׁבְלֹת שְׁטָפְתָּנִי.

בין כך ובין כך, מלמדנו בית זה כי 'המעמקים' שבהם נתון המתפלל, ושמהם הוא קורא לה' הם מטפורה לעוונותיו. הוא חש עצמו שוקע בתוכם, וכמעט שהוא מאבד את אפשרות קיומו בגללם. וקריאתו הנואשת אל ה' היא שיציל אותו מהם באמצעות סליחה, שהרי "עמך הסליחה".

כאן ראוי לעמוד על הצירוף "עמך הסליחה". אין המתפלל אומר 'כי אתה תסלח' (בהקבלה ניגודית ל'תשמור עונות'), אלא "כי עמך הסליחה". הסליחה אינה מתוארת כאן כפעולה של ה', אלא כמהות עצמאית המצויה 'עמו' - כמידה ממידותיו. תיאור זה של הסליחה נועד לבטא את הבטחון בסליחת ה': כפעולה, אפשר שהסליחה תיעשה ואפשר שלא; כמידה ממדותיו של ה' - ודאי שתופיע.

בית ב בנוי על ניגוד בין שני טוריו הראשונים לשניים האחרונים. בשניים הראשונים עדיין אנו שומעים את המצוקה והדחיפות של הקריאה הנואשת של בית א: מי יעמוד! (וכבר הצענו לראות במילים אלו את המשך המטפורה של 'מעמקים'). טורים אלו גם מבארים למפרע ממה נובעת מצוקת המתפלל המצוי במעמקים - מעוונותיו.

עם זאת, כבר בשני הטורים הללו נרמזת הקלה במצבו של המתפלל: בית ב פותח במילת התנאי 'אם', ובכך נרמז שאין זה בהכרח שה' שומר את עוונות האדם. ועוד: האפשרות של שמירת עוונותיו של האדם ואי יכולתו לעמוד בשל כך, אינה מובעת בלשון המתפלל בגוף ראשון. אין הוא אומר 'אם עוונותי תשמור, לא אעמוד'. דבריו נאמרים על כלל בני האדם, כאמת כללית. ואמת זו מקלה את אותה מצוקה אישית שהובעה בבית א.

בבואנו לשני הטורים האחרונים בבית ב מתבהר האופק: "כי (- אכן) עמך הסליחה", ואינך שומר את עוונות האדם, ואם כן ודאי שקריאתי ממעמקים נשמעה באזניך, ויש תקוה להיחלץ מן המעמקים הללו באמצעות הסליחה, שהיא מידה ממדוּתִיךָ. נדמה כי סכנת הטביעה חלפה, ויש לרגל עמידה על קרקע קצת יותר מוצקה.

הבה נעמיד עתה את שני חלקיו המנוגדים של בית ד זה לעומת זה:

אם עוונות תִּשְׁמַר י-ה ----- פִּי עֵמֶךָ הַסְּלִיחָה
א-דָּנִי, מִי יַעֲמֵד ----- לְמַעַן תִּנָּרָא

הניגוד בין שני הטורים העליונים מובן ובולט לעין. אולם האם ישנו ניגוד גם בין שני הטורים התחתונים, בין **התוצאות** ביחס לאדם של שתי האפשרויות הפעולה שנידונו ביחס לה?

"תִּנָּרָא" הוא פועל מבנין יר"א, ומשמעו: 'תהא ירוי', דהיינו: בריותיך ייראו ממך. ראשית, יש להסביר את ההגיון שבאמירה: וכי סליחתו של ה' לחטאי האדם תביא ליראת ה'? ושמה איפכא מסתברא?

אכן, יש חשש שאפשרות הסליחה תביא את האדם לתוצאות שאינן ראויות, ועל כן: "האומר אחטא ואשוב, אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה" ("משנה יומא פ"ח, מ"ט). אולם האדם השב בתשובה אמיתית והמצפה לסליחתו של ה' - אצלו ודאי תתרבה יראת ה' כאשר יזכה בסליחה המיוחלת, שהרי "מקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורים אינם עומדין" "ברכות לד ע"ב. (תשובת אמת מעלה את האדם לקרבת ה' וליראתו יותר ממה שהיה בטרם חטא.

עתה נשוב ונשאל: מהו הניגוד בין "מי יעמוד" לבין "למען תורא"? ניגוד זה הוא הניגוד בין מוות לבין חיים של קרבת ה' ויראתו. 'מי יעמוד' פירושו 'מי יתקיים'. שמירת עוונותיו של האדם תביא לאבדנו. הסליחה לעומת זאת, לא זו בלבד שתאפשר לו לעמוד - להתקיים, אלא תתן לחייו תוכן של יראת ה'.

רעיון זה, שהמוות הוא ניגודם של חיים של קרבת ה', וה' חפץ אפוא בחיים ולא במוות, מובע בכמה מקומות בספר תהילים, ונביא דוגמה אחת:

מה בָּצַע בְּדָמַי בְּרִדְתִּי אֶל שְׁחַת הַיּוֹדֶךָ עֶפְרָ? הֲנִגִיד אֶמְתָּךְ? (ל', י)

נסכם אפוא ונאמר, כי המצוקה הגדולה שבה היה נתון המתפלל בבית א נתמתקה במידת מה כאשר נתן לבו - בבית ב - לאמת הידועה 'כי עם ה' הסליחה'. עתה ודאי לו כי אכן שמע ה' בקולו והאזין לתחנוניו.

ח. הבית השלישי

מדוע עבר המתפלל לפתע לדבר **על** ה' בנסתר? וכיצד ממשיך בית ג את האמור בבתי א-ב?

כדי לענות על שאלות אלו, עלינו לברר למה מקווה ומייחל המתפלל בבית זה. "קויתי ה" פירושו 'קויתי לה' כמו בהמשך בית זה "נפשי לא-דני". אולם חסרון הלמ"ד מבטא שהתקוה היא לה' עצמו - להופעתו.

בטור השני אומר המתפלל "ולדברו הוחלתי", ובכן, מה הוא דבר זה? נדמה שבהתחשב במה שנאמר בבתים הקודמים התשובה ברורה: דברו המיוחל של ה' הוא 'סלחת'! אולם אין המתפלל מסתפק בדברו של ה' שיגיע אליו בעקיפין, אלא הוא חפץ בהופעת ה' עצמו באופן חייו ובדברו הגואל והישיר: 'סלחתי'.

עתה מובן מדוע מדבר המתפלל על ה' כנסתר. דבר זה הרי מתחייב מעיקר תוכנו של בית זה - אצל אדם המצוי בציפייה מתוחה להופעת ה' ולשמיעת דברו, ה' הוא בחזקת 'נסתר'! המשך הדיבור אל ה' כנוכח, כמו בבתים הקודמים, היה סותר את תוכנו של בית זה מיניה וביה!

"נפשי לא-דני" פירושו נפשי מקווה ומייחלת לו, ופירוש זה מתחייב מן האמור בשני הטורים הקודמים, ובעיקר מן הטור הראשון, שבו אמר המתפלל "קויתי נפשי".

עתה אנו מגיעים לכפילות המצריכה הסבר "משמרים לבקר שמרים לבקר". מבין כל הפירושים שהוצעו למילים אלו, נראית לי דעתו של פרופ' י' בלאו שאותה מביא עמוס חכם בפירוש דעת מקרא למזמורנו (עמ' תפ, הערה 7):

לדעת י' בלאו 'שמרים' הראשון - שם עצם, והשני - פועל, ופירוש הכתוב:
תקוות נפשי לה' חזקה מתקוותם של השומרים (- שומרי העיר)
לבקר (- עד הבוקר), אשר הם שומרים (- מצפים) לבקר (- לבוא הבוקר).

המ"ם שבצירוף "משמרים לבקר" היא אפוא מ"ם היתרון - יותר ממה ששומרים לבוקר... וצירוף זה עצמו בהופעתו הראשונה משמעו: שומרי הלילה השומרים עד לבוקר. את פירוש הפועל שמ"ר בצירוף השני במשמעות לצפות ולחכות אנו מוצאים בפירושו של רש"י לפסוק בבראשית ל"ז, י"א "ואביו שמר את הדבר" - "היה ממתין ומצפה מתי יבא, וכן (ישעיהו כ"ו, ב' (שומר אמונים, וכן) איוב י"ד, טז' (לא תשמר על חטאתי- לא תמתין).

יש לתת את הדעת עתה לבחירתו של המשורר דווקא באנשים העוסקים במקצוע הנדיר של שומרי הלילה [19], כדי להדגים את גודל הציפייה לסיום עבודתם עם בוא הבוקר. האדם הרגיל עובד בשעות היום דווקא, בכל שעות האור: "יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב" "תהילים ק"ד, כג. (ועל כן ציפיתו היא דווקא לבוא הערב, שבו ימצא מנוחה מעבודתו, ואם הוא שכיר יום יקבל אז את שכרו) דברים כ"ד, טו. (הנה כך מבטא איוב את ציפיתו של העובד לבוא הערב:

הלא צָבָא לְאָנוּשׁ עַל (עֲלִי) אֶרְץ וְכִימֵי שְׁכִיר יָמָיו. כְּעֶבֶד יִשְׁאָף צֶל וְכְשֹׁכֵיר יִקְנֶה פְּעֻלוֹ). איוב ז' א-ב)

מה ראה אפוא משורר מזמורנו לבחור בשומרי הלילה דווקא?

ציפיתו של העובד בשעות היום לבוא הערב- ציפייה שגרתית היא, ואין היא דומה כלל לציפיתו של שומר הלילה לבוא הבוקר. שומר הלילה ממלא את חובתו עבודתו בשעה שהחשיכה מקיפה אותו ומשרה עליו חוסר בטחון, והאחריות

המוטלת על כתפיו רבה. השמירה בלילה נעשית בשעות העייפות של האדם והיא מלווה במתח ובפחדים ובציפייה דרוכה לזריחת השמש אשר תשליט אור יום, תשרה בטחון, ותגאל את השומר מתפקידו הקשה[20].

מן ההשוואה שמשווה משורר מזמורנו את תקוותו להופעת ה' לציפיתם של שומרי הלילה לבוא הבוקר יש ללמוד אפוא כמה דברים:

· בעת ציפיתו לה' הוא נתון בקושי נפשי ובחוסר בטחון כאותם שומרי לילה.

· היות ה' בבחינת 'נסתר' בעבורו, מותירה אותו ב'חשיכה'.

· ציפיתו לה' מלווה במתח רב ובספירת הרגעים עד סיומה.

· הופעת ה' ודברו הם בבחינת זריחת השמש לאחר לילה חשוך.

· המתפלל היה רוצה להאמין כי הופעת ה' ודאית כשם שודאית זריחת השמש לאחר הלילה.

את כל העושר הזה של חיוניים על תקוותו לה' וייחולו להופעת דברו אין המשורר אומר במפורש, אלא משתמש בדימוי בן ארבע מילים שהן בעצם רק שתיים: "משמרים לבקר שמרים לבקר". מ"ם היתרון הבאה בראש הדימוי כוללת את כל מה שאמרנו על שומרי הלילה אך בעצמה רבה יותר אצל המקווה אל ה'.

בשתיים עשרה מילים, שארבע מהן חוזרות פעמיים, מבטא הבית השלישי הזה את הציפייה להופעת ה' אולי בצורה הנמרצת ביותר במקרא.

ט. הבית הרביעי

אם בבית הקודם דימה המשורר את תקוותו ואת ייחולו לה' לציפיתו של שומר הלילה לבוא הבוקר, ובכך נרמז לנו כי קיימת מידה של מצוקה וייסורים בתקוותו זו, הרי שבבית הרביעי נעלם כל צל וכל רמז לחשיכה ולסבל. כאן הייחול לה' מלווה בתודעה "כי עם ה' החסד והרבה עמו פדות", ואם כן היענותו **החיובית** לייחול האדם וודאית.

מה הם החסד והפדות שהם "עם" ה'? החסד הוא כמובן חסד הסליחה ("כי עמך הסליחה") והפדות היא הפדייה מן העוונות, כפי שנאמר בחתימת המזמור "והוא יפדה...מכל עונותיו".

מה הביא לשינוי האווירה בבית הרביעי מזו השוררת בבית השלישי? דבר זה יתברר לאחר דיון בשאלה חשובה אחרת הנוגעת לבית הרביעי.

הציווי על ישראל בראש הבית הרביעי "יחל ישראל אל ה'!" מעורר תמיהה: הרי שלושת בתיו הראשונים של מזמורנו חתומים בחותמה של האישיות הפרטית העומדת אל מול ה' והמייחלת לו. מה ראה אפוא המשורר לשנות את האווירה האינטימית הזאת בפנייה אל ישראל? ובכלל, 'ישראל' מי הזכיר את שמו עד עתה?

תופעה דומה במקצת מצאנו כבר במחצית הראשונה של המזמור, במעבר מבית א לבית ב: בית א חתום בחותם החוויה האישית האינטימית, ואילו בבית ב נסוג ה'אני' של הדובר, ואין הוא מזכיר עוד את עצמו בגוף ראשון. דבר זה נובע מכך שהמתפלל מעלה על דעתו אמת כללית, שאינה נוגעת רק לו, אלא ליחסו של ה' אל כלל בני האדם, שהוא - המתפלל - כלול בתוכם. אמת כללית זו ממתיקה את מצוקתו שהובעה בבית הראשון.

בבית ג שרוי המתפלל בתקווה נמרצת להופעת ה' ובייחול לדברו. האם הופעת ה' וודאית? האם ישמע המתפלל את דבר ה' 'סלחתי'? המתפלל היה רוצה להאמין שכך הדבר, אך נדמה שאין בכך וודאות; ועל כן רמזי המצוקה והסבל שבבית זה.

כאן נותן המתפלל אל לבו שדינו שלו אינו כדינם של ישראל בכללם. ביחס אליהם - אין ספק בהיענותו החיובית של ה' אשר יעניק להם את חסד הסליחה ואת הפדות מן העוונות.

ומכאן הפניה אל ישראל בראש הבית הרביעי 'יחל אל ה', כפי שאני מייחל לו. אולם ייחולך שלך ישראל, וודאי שיענה בחיוב, כיוון שביחסו אליך - "עם ה' החסד והרבה עמו פדות."

מעתה כלול המתפלל הפרטי בישראל כולו, וייחולו שלו מצטרף לייחולם שלהם. ממילא הבטחון ביחס להיענות ה' אליהם כוללת גם אותו עצמו. ומכאן שינוי האווירה בבית זה ביחס לקודמו.

אחת מדרשות התשובה של הגרי"ד סולוביצ'יק ז"ל, 'בין היחיד והציבור', עוסקת בדיוק בכך: בהבדל בין היחיד והציבור בכפרת עוונות ובהיענותו החיובית של ה' לאדם הבא לפניו [21]. נביא שורות אחדות מדרשה מורכבת ומופלאה זו [22]:

זהו ההבדל העצום בין וידוי היחיד לבין וידוי הציבור... היחיד מתוודה מתוך מצב של חוסר בטחון, של דכאון ויאוש של לאחר החטא. וכי איזו ערבות יש לו שיכופר לו?... לא כן וידויה של כנסת ישראל... וידוי זה נאמר מתוך בטחון ואפילו מתוך שמחה, שכן הוא נאמר לפני בן הברית הנאמן, לפני האוהב הגדול [23].

י. חתימת המזמור

חשוב מאד לשים לב לכך שהציפייה הנמרצת להופעת ה' ולדברו הגואל אינה נענית בגוף המזמור, אלא נותרת פתוחה. אין זאת אומרת שהיענות ה' אינה וודאית! לאחר בית ד היא אמנם וודאית, אך בכל זאת אינה מתוארת בגוף המזמור.

דבר זה אינו חסרון במזמור, אלא הוא מעיקר כוונתו.

היו תקופות בתולדות ישראל שבהן הייחול לדברו של ה' האומר 'סלחתי' נענה בנבואה מפורשת 'סלחתי כדברך'. היו תקופות אחרות, שבהן כבר פסקה הנבואה, ולשון של זהורית שמשה בתפקיד זה של ביטוי היענותו של ה' לישראל,

ביטוי דומם ועקיף, ובכל זאת גילוי יחס ישיר של ה' לישראל [24]. אולם ברוב התקופות לא נהנה אדם מישראל ולא נהנה עם ישראל כולו, לא מנבואה בהירה ולא מעדותה של לשון של זהירות. אף בתקופות אלו לא נתעמעמה תקוותו של הפרט וייחולו של הכלל להופעת ה' ולשמיעת דברו, ויחד עם תקווה זו, שכנה הוודאות בהיענותו החיובית של ה' לייחולם של ישראל ושל כל פרט בתוכם. ובכל זאת, להיענות מפורשת וגלויה, לזאת לא זכינו. מזמורנו נותן ביטוי אפוא גם לחווייתם של דורות אחרונים אלו [25].

חתימת המזמור בפסוק ח נועדה להמתיק במעט את תחושת החסרון הקיימת בגוף המזמור במה שנוגע לתיאור היענותו של ה'. כביכול, קשה להשלים עם קריאתו של המשורר לישראל בבית ד הנותרת תלויה באוויר. והקורא שואל עצמו: ובכן, האם הופיע חסד ה' לפני ישראל? האם הוא פדה אותם מעוונותיהם?

לו היה מופיע בית נוסף במזמור, ובו היה **תיאור** היענות ה' כדבר המתרחש בשעה זו, שעת אמירת המזמור, הייתה נפגעת הכוונה המיוחדת של מזמורנו שתוארה לעיל.

חתימת המזמור היא מעין פשרה: היענות ה' בפועל אינה מתוארת, אולם היא מובטחת בעתיד "והוא יפדה את ישראל מכל עונתיו".

התרחקות זו בחתימה מגופו של המזמור מבחינת **זמנה** של הפדייה שיפדה ה' את ישראל, היא גם התרחקות **מגופו של הדובר** במזמור: שוב אין זה הדובר שדבריו נשמעו לכל אורך המזמור, שהרי דובר זה פנה לישראל כנוכחים "יחל ישראל!"

בחתימת המזמור הדובר הוא מעין קריין, המדבר על ישראל בגוף שלישי, ותפקידו הוא להשלים את מה שלא אמר המתפלל וגם לא יכול היה להיאמר: שהוודאות שאותה הביע המתפלל בבית ד בכך שה' יענה לישראל אכן עתידה להתממש.

יא. מבנה המזמור: הקבלת מחציותיו

עד עתה עמדנו על ההבחנה בין בתיו של מזמורנו, וביארנו כיצד נסובים כולם על אירוע (פנימי) אחד, וכיצד ממשיך כל בית את קודמיו. עתה אנו שואלים, האם ערוך המזמור השלם במבנה המעניק תוספת משמעות לעיונו במזמור עד כה?

בסעיף ה של עיונו עמדנו על ההבחנה בין שתי מחציותיו השוות באורכן של מזמורנו: במחצית הראשונה (בבתי א-ב) פונה המתפלל אל ה' כנוכח, ואילו במחצית השנייה (בבתי ג-ד) הוא מדבר עליו כנסתר. את טעמו של מעבר זה הסברנו בסעיף ח שהוקדש לביאורו של הבית השלישי. עוד ציינו בסעיף ה כי ההבחנה שמבחין המקרא בין שתי מחציותיה של יחידה ספרותית נועדה להפנות את המעיין לערוך הקבלה בין שתי המחציות הללו, הקבלה שתתן תמונה שלמה של מבנה המזמור ושל רעיונו.

ובכן, כיצד מקבילות שתי המחציות של מזמורנו זו לזו? אין ספק בכך: זוהי הקבלה ישרה, שבה בית א מקביל לבית ג ובית ב מקביל לבית ד. נרשום שוב את מזמורנו בדרך שמבליטה לא רק את אופיו כשיר (כפי שעשינו בסעיף ג) אלא גם

בדרך שמבליטה את מבנהו -את ההקבלה שבין בתיו ובין מחציותיו. על בסיס ההקבלה החזותית הזאת נדון אחר כך בפרטי ההקבלות[26]:

שיר המעלות	
<p>א (ממעמקים קראתיה ה'. א-דני שמעה בקולי תהינה אנהי קשבות לקול תחנוני.</p>	<p>ג (קויתי ה' קוטה נפשי ולדברו הוהלתי. נפשי לא-דני משמרים לבקר שמרים לבקר.</p>
<p>ב (אם עונות תשמר י-ה א-דני מי יעמד כי עמך הסליחה למען תנרא.</p>	<p>ד (יחל ישראל אל ה' כי עם ה' הקסד והרבה עמו פדות.</p>
<p>והוא יפדה את ישראל מפל עונותיו.</p>	

בתים א ו-ג

ההקבלה בין בית א לבית ג ביסודה היא עניינית [27]: בשניהם מובעת תקווה נמרצת לקשר בין המתפלל לבין ה', ובשניהם תקווה זו נובעת מתוך מצוקה שבה נתון המתפלל. בבית א המצוקה מסומלת במטפורה "ממעמקים", ואילו בבית ג היא מובעת בדמוי לשומרי הלילה הממתינים בציפייה דרוכה לבואו של הבוקר.

אלא שסוג הקשר המקווה בין האדם לה' בכל אחד מן הבתים המקבילים הוא הפוך. בבית א כיוונו של הקשר הנחפץ הוא מלמטה למעלה. האדם הוא המשמיע את קולו ואת תחנוניו, ובקשתו הנמרצת היא שה' ישמע את קריאתו הנואשת ממעמקים. בית ג מקווה המתפלל לקשר הפוך - משמים ארצה, מלמעלה למטה. האדם הוא המייחל לדברו של ה' ולהופעתו בחשכת חיו, הופעה שתהא בבחינת זריחת השמש לשומרי הלילה המצפים לה בכליון עיניים.

קיימת אפוא התקדמות בין שני הבתים המקבילים: המתפלל המצפה לדברו של ה' (בבית ג) מניח שדברו שלו - קריאתו ממעמקים (בבית א) אכן נשמעה, ועתה הוא מקווה להיענותו של ה'.

שינוי והתקדמות אלו הושגו בזכות מה שנתן המתפלל אל לבו בבית ב: שה' סולח לברואיו ואינו שומר את עוונותיהם. ומעתה, לאחר שהתחזק בתחושתו שה' שמע את קריאתו הנואשת ממעמקים, הוא מצפה להיענותו ולדברו 'סלחתי'.

ההבדל העקרוני בין בית א לבית ג שעמדנו עליו מבחינת כיוון הקשר הוא גם זה שגורם לכך שבבית א הפנייה הנואשת אל ה' היא כאל נוכח. דבר זה אופייני למתפלל הנתון במצוקה גדולה ובתחושה של הסתר פנים [28]. אולם בבית ג המתאר את הציפייה המתוחה להופעת ה' ולשמיעת דברו, על כרחנו ה' הופך להיות נסתר, והמתפלל אינו יכול עוד לפנות אליו, אלא לדבר עליו ועל תקוותו להופעתו[29].

בתים ב ו-ד

ההקבלה בין שני בתים אלו היא גם עניינית וגם סגנונית. הצירוף יוצא הדופן "כי **עמך הסליחה**" בבית ב, חוזר פעמיים בבית ד במילים דומות: "כי **עם ה' החסד והרבה עמו פדות**". ההקבלה זו מלמדת מהו טיב החסד שאליו מייחל המתפלל וישראל עמו: החסד הוא חסד הסליחה, והפדות - היא הפדייה מן העוונות (כפי שמראה פסוק ח). ואף על פי כן ישנה התקדמות בבית ד ביחס לבית ב: המטען של המילים 'חסד' ו'פדות' חיובי יותר, והמשמעות של מילים אלו רחבה יותר ממה שניתן לייחס למילה 'סליחה'.

הקבלה נוספת ונסתרת בין שני הבתים הללו היא בכך שבשניהם 'נעלם' דיבורו של המתפלל על עצמו בגוף ראשון, דיבור שמאפיין את בתים א ו-ג. אף על פי כן, הקול הנשמע בהם הוא כמובן קולו של המתפלל עצמו. דבר זה אתה למד מפנייתו של הדובר בבתים אלו אל נוכח העומד מולו: בבית ב - אל ה', ואילו בבית ד - אל ישראל.

ממה נובעת 'נסיגתו' של המתפלל בשני בתים אלו מלדבר על עצמו? היא נובעת מסיבות דומות: תפקידם של שני הבתים הללו הוא להרגיע את המצוקה שבה נתון המתפלל בבתים שלפניהם (בתים א ו-ג). ובכן, כיצד המתפלל מרגיע את עצמו בשני בתים אלו?

בשני הבתים הללו יוצא המתפלל מתוך עצמו, מתוך עולמו שלו, אל עולם רחב יותר, ומעלה בתודעתו אמיתות כלליות הנוגעות לעולם זה. מכאן נובעת הצנעת הדובר את עצמו בשני בתים אלו.

בבית ב' נרגעת מצוקתו של המתפלל לאחר שהוא נותן את לבו לדרך שבה מנהיג ה' את בריותיו בכללן: הוא אינו שומר את עוונותיהם אלא סולח להם, כדי להרבות ביניהם את יראתו. ואם כך הדבר, ודאי נשמעה קריאתו של המתפלל ממעמקים אל ה', ויש לו תקווה 'לעמוד' ולא לשקוע באותם מעמקים.

משנתן זאת אל ליבו, מגיע המתפלל למצב חדש: כיוון שה' ודאי שמע את תחנוניו, הוא מצפה עתה - בבית ג - לתשובתו החיובית של ה'. אף ציפייה זו מלווה במועקה, אולם כמובן לא כמו זו שבבית א.

ועתה, בבית ד, יוצא המתפלל מתוך עצמו ופונה אל ישראל. ייחולם שלהם אל ה' ודאי יזכה בהיענותו החיובית של ה' שהרי 'עמו החסד'. חסד זה כולל בתוכו את הסליחה שבבית המקביל, אך יש בו יותר מכך: יש בו היענות במאור פנים של ה' אל המייחלים לו. והרי לכך מקווה המתפלל בכל מאודו בבית ג!

נמצא שעל אף שבית ד מקביל לבית ב, הוא מבטא רמה גבוהה יותר של וודאות ביחס להיענות ה' למייחלים לו. העלייה מבית א לבית ג המקביל לו, מחייבת עלייה דומה גם מבית ב לבית ד המקביל לו: בית ב מביא את המתפלל לידי וודאות שה' אכן שמע את קריאתו הנואשת **מלמטה**; בית ד מביא אותו לידי וודאות שה' אכן יענה **מלמעלה** למייחלים לו, וישפיע עליהם חסד ופדות. בית ד מביא אפוא את המזמור לנקודת הגובה שלו, לתודעה החיובית ביותר שאליה מגיע המתפלל במזמור.

ואף על פי כן, אין המזמור מסתיים בתיאור היענותו של ה', אלא משאיר זאת כוודאות שמימושה טמון בחיק העתיד (כפי שמבטיח פסוק החתימה).

המזמור מבטא אפוא תהליך נפשי דרמטי ורב שלבי של ציפייה לקשר זו-סטרי בין האדם החפץ להינצל מחטאיו, לבין ה' שעמו הסליחה ועמו החסד והפדות. קשר זו - סטרי זה אכן מתקיים, כפי שמתואר במזמור, בשלבים בתודעתו של המתפלל, אך אינו בא לידי ביטוי במציאות החיצונית.

* * *

במזמור ק"ל ישנן חמישים ושתים תיבות, וקצת יותר משלושים מילים שונות [30]. מילים ספורות אלו מבטאות דרמה נפשית רבת עוצמה ומתמשכת. המזמור נכתב במסגרת ספרותית הדוקה, שבה משרתת הצורה החסכנית את התוכן הרחב והעמוק.

יב. מזמור ק"ל ויום הכיפורים

ניתוח מזמורנו כפי שנעשה בעיון זה, יש בו כדי ללמד עד כמה מתאים מזמור זה לחוויית יום הכיפורים ולתהליך הנפשי העובר על המתפלל ביום הכיפורים מראשיתו ועד לתפילת הנעילה.

בראשיתו של היום ובעיקרו, עומד האדם כפוף ושבור במעמקי חטאיו, והוא מתחנן אל ה' שיאזין לקריאתו הנואשת.

תפילות היום מעודדות את המתפלל: ה' מחכה לתשובתו וודאי יסלח לחטאיו. "כי לא תחפוץ במות המת, כי אם בשובו מדרכו וחיה."

אולם עם הגיע תפילת הנעילה, כשמתחזקת התחושה שתפילתנו אכן נשמעה בחרום, משתררת בבית הכנסת ציפייה מתוחה: זו הציפייה לתשובת ה' "סלחתי כדברך". תשובה זו אינה נאמרת לנו במפורש, אך הוודאות בקיומה היא המלווה את תקיעת השופר בסיומו של יום, והיא המלווה אותנו לביתנו ששים ושמחים לקראת קיומן של מצוות חג הסוכות.

---

[1] מקורו של מנהג זה בסדר עמרם גאון. במהדורת גולדשמידט עמ' קסה, מובאת רשימת המזמורים כפי שהיא מופיעה בשלושה כתבי יד שיש ביניהם כמה הבדלים. וראה עוד בסידור אבודרהם, תפילת שחרית של יום הכיפורים (מהדורת ר"ש ירושלמי, אבודרהם השלם, עמ' רפו): "וקורין הזמירות כמו בשבת, ומוסיפין אחר 'יושב בסתר עליון' שנים עשר מזמורים, יש מהן מענין היום ויש מהן בעבור שהם מזמורים של בקשה ותחנונים הצריכים ליום" ושם פרוטם.

[2] מקורו של מנהג זה בקבלת האר"י (פרי עץ חיים, שער ראש השנה פרק ז).

[3] אף שפרשנות זו היא כמובן תשתית הכרחית.

[4] ומובן שהדיון על מבנה המזמור עשוי להשפיע על פרשנותם של פרטים שונים בו: על פרשנות תיבותיו ופסוקיו.

[5] על ההבחנה בין מה שהוא שירה למה שאינו כן, ראה בחיבורה של לאה גולדברג, חמישה פרקים ביסודות השירה, בתוך: "עיונים" הסוכנות היהודית לארץ ישראל, מדור ההדרכה, ירושלים תשי"ז, עמ' י"ב.

[6] מזמור מ"א שחתימתו בפס' יד היא "ברוך ה' א-לוהי ישראל מהעולם ועד העולם, אמן אמן"; מזמור ע"ב שחתימתו בפסוקים יח-כ היא "ברוך ה' א-להים, א-להי ישראל מן העולם ועד העולם, ואמר כל העם אמן, הללו-י-ה"; מזמור פ"ט שחתימתו בפס' נג היא "ברוך ה' לעולם אמן ואמן"; מזמור ק"ו שחתימתו בפס' מח "ברוך ה' א-להי ישראל מן העולם ועד העולם ואמר כל העם אמן הללויה."

[7] בעיוננו הקודם למזמור כ"ז "ה' אורי וישעי" עסקנו בחתימה מעין זו. בסוף סעיף א הסברנו מה הם השיקולים להוצאת הפסוק האחרון (יד) מתוך מבנה המזמור ולתפיסתו כחתימה המכילה את המסקנה הדידקטית של המזמור כולו. בסעיף ג דנו על שייכותו הברורה של הפסוק הזה למזמור שלפניו - הוא משלים את שני חלקי המזמור ומחזק את אחדותו של המזמור השלם.

[8] אפיני הדבר שבסידורי התפילה שבהם משמש מזמור זה כמזמור נפילת אפיים (כך נוהגים בני עדות המזרח וחסיד חב"ד), לא הסתפקו בחתימה הכתובה במקרא, אלא הוסיפו למזמור פסוק חתימה נוסף: "והוא יפדה